

Aan de burgemeester van Zeist,
Mevrouw Joyce Langenacker

Zeist, 19 april 2024

De Begeleidingscommissie van het onderzoek 'Joods vastgoed in de gemeente Zeist in de Tweede Wereldoorlog' heeft met veel belangstelling kennisgenomen van de definitieve versie van het rapport, dat historisch onderzoeker Maarten-Jan Vos in opdracht van de gemeente Zeist heeft opgesteld. Naar ons oordeel is ' Vermoedelijk met achterlating van meubilair vertrokken. Ontrechting en rechtsherstel van joodse Zeistenaren en de betrokkenheid van de gemeente tijdens de Tweede Wereldoorlog' een op grondig feiten-en documentenonderzoek gebaseerd rapport over de gedwongen verkoop van joods onroerend vastgoed tijdens de Tweede Wereldoorlog in de gemeente Zeist en de betrokkenheid van de gemeente Zeist bij de uitvoering van de anti-Joodse maatregelen. De begeleidingscommissie onderschrijft de conclusies van de onderzoeker volledig.

Het onderzoek van Maarten-Jan Vos laat duidelijk zien dat er op geen enkele manier sprake is geweest van een directe betrokkenheid van de gemeente bij de roof van joods vastgoed. De gemeente heeft in de oorlogsjaren ook nooit zelf joods onroerend goed in beslag genomen, verkocht, aangekocht of bemiddeld bij de aankoop door anderen. De voor heel Nederland werkende Raad voor Rechtsherstel heeft er na de oorlog voor gezorgd dat de 15 panden en percelen in Zeist, die door de bezetter aan het bezit van joodse burgers waren onttrokken en ook zijn verkocht, weer in hun bezit of dat van nabestaanden zijn gekomen dan wel dat er restitutie van de waarde van het bezit heeft plaatsgevonden. Met één uitzondering, een in de oorlog bij herhaling doorverkocht perceel, is dat ook steeds in de vorm van een zogenaamde 'minnelijke schikking' gebeurd. In de uitzondering is ten gunste van de oorspronkelijke joodse eigenaar beslist. De gemeente Zeist heeft evenmin als andere gemeenten enige bemoeienis gehad met het werk of de beslissingen van de Raad voor Rechtsherstel. Dat neemt niet weg dat de strikt formele en van empathie verstoken gebleven procedure van de Raad voor Rechtsherstel juist voor veel joodse overlevenden en naasten vaak krenkend en pijnlijk is geweest.

Zeist telde voor de oorlog op een bevolking van bijna 25.000 niet meer dan ongeveer 60 joodse inwoners. Naar verhouding heel weinig in vergelijking met steden als Utrecht of Amersfoort. In 1941 was het aantal opgelopen tot 284, voor een belangrijk deel door de komst van joodse Nederlanders uit de kustprovincies, uit Duitsland (vluchtelingen) en uit inrichtingen elders (overgeplaatste joodse patiënten). In 1941 werd de gemeente Zeist verplicht over te gaan tot registratie van alle joodse inwoners. Dat is ook gebeurd, waarbij opgemerkt moet worden dat burgemeester Willem Visser bij de bekendmaking van de registratieplicht ook de geldende strafbepalingen uitdrukkelijk vermeldde. Dat deed niet elke burgemeester. Al in november 1940 verplichtte de bezetter het ontslag van alle joodse ambtenaren. In Zeist betrof dat een onderwijzer aan een openbare school (ambtenaar) en een medewerker van de bibliotheek (via een subsidierelatie aan de gemeente verbonden). Na de oorlog hebben beiden rechtsherstel gekregen. Ze keerden ook beiden in hun oorspronkelijke functie terug. De onderwijzer kwam na enige tijd terug in dienst van de gemeente en de bibliotheekmedewerker vertrok naar Den Haag vanwege een aanstelling bij de Koninklijke Bibliotheek.

In de loop van 1941 en 1942 werden de joodse burgers stap voor stap verder ontrecht. Alle maatregelen die de gemeente moest nemen, zijn door de bezetter dwingend aan de gemeente opgelegd. Een deel van de maatregelen werd ook door de bezetter zelf uitgevoerd. De gemeentepolitie werd belast met de taak joodse inwoners te arresteren en er zorg voor te dragen dat hun huizen werden afgesloten. Inboedels werden op enkele locaties opgeslagen, waaronder het

Slot Zeist, dat al ruim voor de oorlog eigendom van de gemeente Zeist was geworden. De roerende goederen zijn voor een belangrijk deel naar Duitsland afgevoerd. Via de gemeentepolitie was de gemeente hierbij betrokken en in een enkel geval ook zelf actief bij het leeghalen van de huizen, maar er zijn geen aanwijzingen dat de gemeente daarvan ook geprofiteerd heeft. Vanaf juli 1942 begonnen de deportaties van joodse inwoners van Zeist naar de concentratie- en vernietigingskampen. Voor zover ze er nog waren, werden alle joodse inwoners van de provincie Utrecht verplicht in april 1943 de provincie te hebben verlaten. Er waren na medio 1943 zeker nog joden in Zeist, maar alleen nog in de onderduik. Net als andere onderduikers moesten zij steeds vrezen verraden of ontdekt te worden bij huiszoekingen. Dat gebeurde ook regelmatig.

Het onderzoek van Maarten-Jan Vos is beperkt gebleven tot de vraag naar de rol van de gemeente als institutie. Het is geen onderzoek geweest naar het gedrag van individuele ambtenaren van de gemeente en ook niet naar het verzet. De eerdere onderzoeken van Heleen bij 't Vuur & Gerrit van der Vorst (2020) en van Annemiek Bal (2007) geven daar veel informatie over. Maarten-Jan Vos heeft wel de Zeister geschiedenis van ontrechting en roof in het bredere kader geplaatst van de verordeningen die door de bezetter lokaal en nationaal werden uitgevaardigd. Ook heeft hij laten zien hoe de greep van de bezetter op het gemeentelijk bestuur en de gemeentepolitie steeds harder en dwingender werd. Voor een goed begrip van het rechtsherstel na de oorlog is het ook belangrijk te weten dat het bij rechtsherstel om restitutie ging, om het ongedaan maken van het onrecht van de bezetter. Het doel was niet meer en niet minder dan het herstel van de situatie voor de bezetting. Het ging inderdaad niet om de erkenning en vergoeding van leed, maar alleen om de teruggave van geld en goed. De Raad voor Rechtsherstel maakte daarbij ook geen verschil tussen joden en niet-joden.

Is dit het nu? Uiteraard is nooit met zekerheid te zeggen dat met dit en de eerder uitgevoerde onderzoeken een volledig beeld is gegeven van ontrechting en rechtsherstel van joodse inwoners van Zeist in de jaren van en na de Tweede Wereldoorlog. Niet alles is gedocumenteerd en niet alle documenten zijn ook bewaard gebleven. Toch laat het onderzoek naar de roof van roerend en onroerend goed in Zeist de conclusie toe dat er geen belangrijke nieuwe inzichten of feiten meer te verwachten zijn. De verschillende bronnen overlappen elkaar inhoudelijk tot op grote hoogte en ook het tijdens het onderzoek opgedoken onderdelen van het politiearchief heeft geen nieuw materiaal of nieuwe namen opgeleverd.

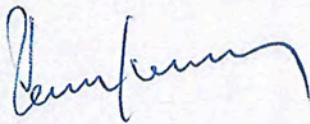
De conclusie dat de gemeente Zeist op geen enkele manier betrokken is geweest bij de roof van onroerend goed van joodse inwoners van Zeist is misschien een opluchting, maar zeker geen reden voor een gevoel van trots. Los van wat individuele ambtenaren en politiemensen gedaan hebben om hun joodse medeburgers te helpen, blijft het bij alle begrip voor de zeer geringe mogelijkheden om verzet tegen vormen van ontrechting aan te tekenen, toch ongemakkelijk om te lezen hoe passief en lijdzaam de gemeente de verordeningen van de bezetter ten uitvoer bracht. Vanuit het heden gezien is het dan eens te meer pijnlijk te zien dat ook na de oorlog heel lang weinig begrip, mededogen en medeleven is getoond met de moord op zoveel medeburgers en met het lijden van hun nabestaanden. Burgemeester Visser was geen collaborateur en was na de oorlog nog enige tijd burgemeester van Zeist, maar hij wijdde nooit een woord aan het lot van de joodse inwoners, die tijdens zijn bewind zijn beroofd en weggevoerd.

De joodse gemeenschap van Zeist was klein, maar de kleine schaal maakt hun ondergang meteen ook een heel persoonlijke. Hun huizen staan er nog en maken deel uit van het decor van de levens van de huidige Zeistenaren. Er zijn foto's van hen en hun kinderen, vaak gemaakt in een nu nog vertrouwde omgeving. Het zijn - de huizen, de foto's, de familienamen - stuk voor stuk de 'Stolpersteine' van wat collectief de lokale herinnering moet blijven. Dat gebeurt al in de jaarlijkse herdenking bij het monument in het Walkartpark. Net als elders neemt met de tijd de belangstelling en betrokkenheid van jaar op jaar toe. Uiteraard is het aan u als bestuurder en aan de gemeenteraad te komen tot een

eigen weging van de onderzoeksresultaten. De Begeleidingscommissie geeft daarbij graag als overweging mee te streven naar een bij nieuwe generaties passend besef van de herinnering aan de doelbewust georganiseerde ondergang van de joodse bevolking van Zeist. Een herinnering, maar ook een waarschuwing voor de toekomst. Op basis van het onderzoek van Maarten-Jan Vos en de eerdere publicaties over wat er in Zeist in de oorlogsjaren is gebeurd zou een lesprogramma voor de Zeister scholen ontwikkeld kunnen worden, dat juist aan de hand van foto's, adressen en namen de gevaren van antisemitisme, discriminatie en vervolging tot een actuele en levende ervaring kan maken.

In grote, ten dele ook persoonlijke betrokkenheid hebben de leden van de Begeleidingscommissie hun taak uitgevoerd. In totaal is de commissie in de periode van september 2022 tot maart 2024 acht keer bij elkaar geweest om mee te denken met de onderzoeker, lokale informatie aan te vullen, te reflecteren en reageren op de gevonden gegevens, advies uit te brengen aan de ambtelijk en bestuurlijk opdrachtgevers en kritisch mee te lezen met het rapport van het onderzoek. Een speciaal woord van dank gaat uit naar Gerrit van der Vorst, die met zijn grote kennis van de lokale situatie in de oorlogsjaren de onderzoeker directe ondersteuning heeft gegeven bij zijn onderzoek.

Namens de leden van de Begeleidingscommissie – André Hamburger, Gerrit van der Vorst, Marianne Morren, Noortje van Hofwegen en Saskia van den Berg- Ebbenhorst (projectsecretaris).

Paul Schnabel
Voorzitter